

Şâhnâme’de Yer Alan Mızrak, Balta ve Gürz ile İlgili Kayıtlar

İbrahim DUMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Yalova, Türkiye, dumanlee41@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 09.05.2022
Kabul: 01.11.2022
Yayın: 31.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Şâhnâme,
Mızrak,
Balta,
Gürz,
Ortaçağ İran.

Şâhnâme, Ortaçağda İran coğrafyasında telif edilmiş en önemli kaynaklardan bir tanesidir. Bu eser, günümüzde İran’ın milli destanı sayılmaktadır. İslam öncesi İran tarihinin mitolojik unsurlarını ve eski İran şahlarının hikayelerini barındıran Şâhnâme’de silahları belirten birçok kelime bulunmaktadır. Araştırmamız kaynakta yer alan mızrak, balta ve gürz savaş aletlerini belirten sözcükleri ele almaktadır. Çalışmanın mızrak ile ilgili kısmında, eserde bulunan ve mızrak silahını simgeleyen kelimeler, zûpîn, hişt ve harbe gibi mızrak çeşitleri, mızrak temrenini niteleyen sinân kelimesi, mızrakların renkleri, zehirli mızraklar, kaynakta geçen ve mecazi olarak mızrak silahını belirten sözcükler ile mızrak kullanan kişilerin kayıtları işlenmektedir. Balta ile ilgili bölümde, Şâhnâme’de geçen ve baltayı belirten kelimelerden söz edilmektedir. Kaynakta balta ile ilgili bilgilere oldukça az rastlandığı bu çalışma ile ortaya koyulmaktadır. Eserde gürz ile ilgili bol bilgi bulunmaktadır. Bu bölümde gürzü belirten kelimeler, leht, küpâl ve yek-zehm gibi gürz çeşitleri, öküz başlı gürz kayıtları, hükümdarlara ait altın süslemeli gürz kayıtları, gürzlerin ürettiği maddeler, farklı coğrafyalara ait gürzler, eserde yer alan ve mecazi olarak gürz silahını belirten kelimelerin yanı sıra gürz kullanan kişilerin kayıtları detaylı bir şekilde incelenmektedir. Çalışma ile Şâhnâme’deki tartışmalı kelimelerin açıklığa kavuşturulması ve eserin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır.

The Records of the Spear (Lance), Axe and Mace in the Shāhnāma

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 09.05.2022
Accepted: 01.11.2022
Published: 31.12.2022

Keywords:

Shāhnāma,
Spear (Lance),
Axe,
Mace,
Medieval Iran.

The Shāhnāma is one of the most important sources written in the Iranian geography in the Middle Ages. Today, this work is considered the national epic of Iran. There are many words denoting weapons in the Shāhnāma, which contains the mythological elements of pre-Islamic Iranian history and the stories of ancient Iranian shahs. Our research deals with the words denoting the spear (lance), axe and mace in the source. In the part of the study about the spear (lance), the words in the work that symbolize the spear (lance), spear (lance) types such as zûpîn, khisht and harba, the word sinân describing the spearhead, the colours of the spears (lances), poisonous spears (lances), the words in the source that indicate the spear (lance) figuratively and the records of the people using the spear (lance) are processed. In the section about the axe, the words in the Shāhnāma and denoting the axe are mentioned. It is revealed by this study that there is very little information about the axe in the source. There is plenty of information about the mace in the work. In this section, the words denoting the mace, types of the mace such as lakht, küpâl and yak-zakhm, the records of the ox-headed mace, golden ornamented mace records belonging to the shahs, the materials from which maces are produced, maces from different geographies, the words in the work and figuratively denoting the mace, in addition to the records of the people using the mace are examined in detail. With this study, it is aimed to clarify the controversial words in the Shāhnāma and to better understand the work.

Atf/Citation: Duman, İbrahim. “Şâhnâme’de Yer Alan Mızrak, Balta ve Gürz ile İlgili Kayıtlar”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 7 (Aralık 2022), 37-48. <https://doi.org/10.47702/sema.2022.22>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Mızrak, balta ve gürz silahları, insanoğlunun eski devirlerden beri kullandığı önemli savaş aletlerindedir. Bu silahların ne zaman ve nerede ortaya çıktıklarını tespit etmek zor olduğu için mezkûr savaş aletlerinin gelişim sürecini insanlığın ortak mirası uhdesinde düşünmek gerekir. Bununla birlikte erken devirlerden itibaren coğrafyalar arasında farklı silah kültür havzalarının olduğu da kaçınılmaz bir hakikattir. XI. yüzyılda İran’da telif edilen *Şâhnâme* adlı eser içindeki mızrak, balta ve gürz ile ilgili kayıtları konu alan bu araştırma vesilesiyle, zikredilen silahların İran coğrafyasındaki tarihî seyrine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Dünyanın en eski savaş aletlerinden birisi olan mızrak, İran coğrafyasında erken devirlerden itibaren kullanılmaktaydı. Nitekim İran’ın Marlik bölgesinde yapılan kazılarda demir ve bronz çağına ait farklı şekillerde olan birçok mızrak temreni bulunmuştur. İran’daki mızrak silahının tekamülü Ahamenişler (MÖ 550-MÖ 330), Partlar (MÖ 247-MS 224) ve Sâsânîler (MS 224-MS 651) zamanlarında da devam etmiştir. Bu dönemlerde süvarilerin kullandıkları uzun mızrak ile piyadelerin istifade ettikleri kısa mızraklar bulunmaktaydı. Özellikle Ahamenişler’e başkentlik yapmış olan Persepolis antik kentindeki arkeolojik kazılarda birçok mızrak temreni ele geçirilmiştir. Bu mızrak temrenleri geniş-yaprak şekilli ve dar-söğüt yaprağı biçimli olmak üzere iki formda sınıflandırılmıştır. Mesela bu kazıya ait İran Milli Müzesi’nde sergilenen 32 cm. uzunluğunda ve 2.3 cm. genişliğinde söğüt yaprağı biçimli bir mızrak temreni bulunmaktadır. Yine Eski Farsça ile yazılan *Avesta* kitabında da mızrak kullanan savaşçı kayıtları geçmektedir. Sâsânîler zamanında Ahamenişler ve Partlar gibi önceki devletlerin silah mirasından yararlanmış olup savaşlarda özellikle mızrak kullanan ağır süvariler ön plana çıkmaktaydı. Miladî VII. yüzyılda İran coğrafyasının İslam kültür dairesine girmesiyle eski Fars mızrak kültürü ile Arap mızrak geleneği harmanlaştı. Emevîler’in (661-750) ve Abbâsîler’in (750-1258) İran coğrafyasında hüküm sürdüğü zamanlarda farklı şekillerdeki mızrak temrenlerinin kullanımı devam etmekteydi. Bu devirlerde mızrak türleri olarak neyze, mezrâk ve zûbîn ön plana çıkmaktaydı.¹ Mızrak silahının İran coğrafyasındaki serüveni hakkında yurt içinde ve yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır. Konu ile ilgili birçok mevzuya bu çalışmalardan ulaşılabılır.²

Balta, insanoğlunun icat ettiği eski savaş aletlerindedir. İran coğrafyasında İslam öncesi döneme ait balta örnekleri çok bulunmasa da savaşçılar tarafından oldukça fazla istifade edildikleri düşünülmektedir. İslami dönem İran kaynaklarında teber, teber-zîn ve nâçeh gibi balta kayıtları bol bir şekilde geçmektedir.³

¹ Manouchehr Moshtagh Khorasani, “A History of the Development of Spears and Lances in Iran”, *Quaderni Asiatici* 94 (2011), 66-72.

² Bk. Manouchehr Moshtagh Khorasani, *Arms and Armor from Iran -The Bronze Age to the end of the Qajar Period-* (Tübingen: 2006); a.mlf., *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology* (Tübingen: 2010); Mirosław Michalak, “The Origins and Development of Sassanian Heavy Cavalry”, *Folia Orientalia* XXIV (1987), 73-86; David Nicolle, *Sassanian Armies The Iranian Empire early 3rd to mid-7th centuries AD* (Montvert Publications: 1996); a.mlf. *The Military Technology of Classical Islam* (Edinburgh: University of Edinburgh, PhD Thesis, 1982), I; Ulaş Töre Sivrioğlu, “Sâsânîlerde Askerî Teşkilat, Silâh Teknolojisi ve Savaş Stratejileri”, *Turkish Studies* 8/5 (2013), 675-703; Kaveh Farrokh, *Sassanian Elite Cavalry AD 224-642* (Osprey Publishing: 2005).

³ Manouchehr Moshtagh Khorasani, “La Maza y el Hacha en la Tradición Marcial Iraní”, *Revista de Artes Marciales Asiáticas* 4/3 (2009), 36. Yine baltanın İran coğrafyasındaki serüveni ile ilgili ikinci dipnottaki eserlere ilaveten şu çalışmalara bakılabilir: Shihab al-Sarraf, “Close Combat Weapons in the Early ‘Abbâsîd Period: Maces, Axes and Swords”, *A Companion to Medieval Arms and Armour*, edited by David Nicolle (London: 2002), 162-167; Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh* (İstanbul: 2015), 228-233; İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri* (İstanbul: 2020), 126-128; Ahmet Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti’nin Askerî Teşkilâtı* (İstanbul: 2022), 127; Eralp Erdoğan, *Safevi Devleti’nin Askerî Teşkilatı* (İstanbul: 2019), 192.

Gürz savaş aleti, antik dönemde ve Ortaçağda sık kullanılan bir saldırı silahıydı. Özellikle ağır gürzlerin düşmana fazla zarar vermesi veya düşmanı öldürmesi, bu silahın sık bir şekilde kullanılmasını teşvik etmekteydi. Kaynak ve araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla Ortaçağda gürz savaş aleti demir, ağaç, taş veya başka malzemelerden yapılmaktaydı. Bu silahın öküz ve aslan gibi figürleri barındıran başlıkları, kanatlı-dilimli çeşitleri, taştan ve ağaç budağından yontulmuş türleri bulunmaktaydı.⁴

Araştırmamızın ana kaynağı olması sebebiyle, *Şâhnâme* ve müellifi Firdevsî hakkında da kısa bir bilgi vermek uygun olacaktır. Firdevsî, X. yüzyılda Horâsân’ın Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda onun çocukluk ve öğrenim hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Yetiştigi devirde, İran’ın eski dillerinden olan Pehleviceden Yeni Farsçaya eserler çevrilmekteydi. Edebiyata ilgisi olan Firdevsî, döneminde Pehlevice ile yapılan çalışmaların etkisinde kalarak eski İran tarihine merak saldı. Bu suretle o dönemde tesirini hâlâ koruyan Pehlevice dilini öğrendi. Kırk yaşına kadar rahat bir hayat sürdürdüğü anlaşılan Firdevsî’nin daha sonraki yıllarda sıkıntı içinde geçen bir yaşama sahip olduğu düşünülmektedir. Onun hicri 370/980 veya 380/990 yıllarında *Şâhnâme*’yi yazmaya başlaması ihtimal dahilindedir. Ancak eserini yazarken onu kimlerin desteklediği tam olarak bilinmemektedir. Eserin nüshalarında dönemin Tûs valilerinden olan Huseyn-i Kuteybe’nin adının geçmesi, bu kişinin Firdevsî’yi desteklediğini düşündürmektedir. Onun 411/1020 yılı dolaylarında vefat ettiği kabul edilmektedir.⁵

Şâhnâme, XI. yüzyılda Ortaçağ İran coğrafyasında telif edilmiş önemli bir kaynaktır. Hacimli bir eser olan bu kaynak, İran’ın milli destanı sayılmaktadır. Firdevsî’nin eserini hicri 370/980 veya hicri 380/990 yıllarında parça parça yazmaya başladığı, hicri 408/1018 yılında da bitirdiği düşünülmektedir. Çalışmanın hangi hükümdara sunulduğu tam olarak bilinmese de bazı rivayetlere göre Gazneli Sultanı Mahmûd’a (ö. 421/1030) takdim edildiği iddia edilmektedir. Eserde eski İran hükümdarlarının hikayeleri ve komşu ülkelerin hükümdarlarıyla olan savaşları, eski İran efsaneleri manzum bir şekilde ele alınmaktadır.⁶

Şâhnâme, muhtelif birçok konunun yanı sıra savaş ve silah tarihiyle ilgili önemli bilgiler de içermektedir. Eserde bol miktarda silah ve savaş teçhizatına ait terimler bulunmaktadır. Bu çalışmada terimlerin fazlalığı nedeniyle araştırmanın hacmi de düşünülerek sadece kaynaktaki yer alan mızrak, balta ve gürz gibi saldırı silahları ile ilgili kayıtlar, yerli ve yabancı araştırmalar ışığında detaylı bir şekilde incelenecektir. Yine *Şâhnâme*’nin birçok neşri olmakla birlikte burada ilgili eserin Tahran’da yayımlanan Moskova edisyonu kullanılacaktır.⁷ Çalışmada yer alan Farsça beyitlerin Türkçe tercümelere yazar tarafından yapılmıştır.

⁴ Gürz silahının İran coğrafyasındaki seyri hakkında şu çalışmalara bakılabilir: Khorasani, “La Maza y el Hacha en la Tradición Marcial Iraní”, 30-36; Prudence O. Harper, “The Ox-Headed Mace in Pre-Islamic Iran”, *Acta Iranica (Papers in Honour of Mary Boyce)* 24 (1985), 247-259; İbrâhîm Pûr-Dâvud, “Zîn-i ebzâr (Gurz), Varakî ez-târîh-i silâh der-İrân”, *Ber-resîhâ-yi Târîhî* 5-6 (1345/1966), 19-31; Shihab al-Sarraf, “Close Combat Weapons in the Early ‘Abbâsîd Period”, 152-161; Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, 212-219; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 119-126; Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, 127; Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)* (Ankara: 2020), 146; Erdoğan, *Safevi Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, 192.

⁵ Mehmet Kanar, “Firdevsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), XIII/125-127.

⁶ Mehmet Kanar, “Şâhnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), XXXVIII/289-290.

⁷ Firdevsî, *Şâh-nâme* (Tahran: Hermes Publisher, 2015), I-II (Moscow Edition).

1. Şâhnâme’de Mızrak

Mızrak, Ortaçağda en çok kullanılan saldırı silahlarından bir tanesiydi. Eserde mızrak silahını belirtmek için *neyze* (نیزه)⁸, *zûpîn* (زوپین)⁹, *hişt* (خشت)¹⁰, *harbe* (حربه)¹¹ kelimeleri geçmektedir. *Neyze* kelimesi, Farsçada genel anlamda mızrak savaş aletini belirtmek için kullanılmaktadır.¹² *Zûpîn*, *hişt* ve *harbe* sözcüklerinin birbirinden farklı mızrak türlerini simgeledikleri kaynaklar ve araştırmalar ışığında ortaya çıkarılmıştır.

Zûpîn, Ortaçağda Deylemli piyadelerin kullandığı bir mızrak çeşidiydi. Bu mızrak türü, İran’ın kuzeyinde Hazar Denizi kıyısında bulunan Deylem bölgesine ait kültürel bir silahtı. Mezkûr savaş aleti, *Şâhnâme*’de *jûpîn* (ژوپین) olarak da belirtilmektedir.¹³ Ortaçağda birçok devletin ordusunda görev yapan Deylemli piyadelerin¹⁴ kullandığı bu mızrağın temreni çift uçlu çatal biçimindeydi. Mızrağın boyu 75-90 cm. civarındaydı.¹⁵

Firdevsî, eserinin Ferîdûn’un savaş hikayeleriyle ilgili kısmında *zûpîn/zûbîn* mızrağından şöyle bahsetmektedir:

کمانهای چاچی و تیر خدنگ سپرهای چینی و ژوپین جنگ¹⁶

Tercümesi:

Çaç menşei yaylar ve *hadeng* oku¹⁷,

Çin menşei kalkanlar ve savaş *jûpîn* (*zûpîn*) mızrağı.

Firdevsî bu kayıтта, İran’ın efsanevî şahsiyetlerinden Ferîdûn’un savaş hikayesini konu almış ve beyitteki silahların savaş alanında kullanıldıklarını betimlemiş olmalıdır.

Hişt, Ortaçağda kullanılan başka bir mızrak türüydü. Kısa mızrak çeşidi olan¹⁸ bu savaş aletinin ortasında urgan veya ipekten halkası vardı.¹⁹ Mezkûr silah Ortaçağda İran coğrafyasında tercih

⁸ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/35, 51, 76, 79, 91, 132, 151 vd.

⁹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/48.

¹⁰ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/132, 138, 152, 231, 262, 493.

¹¹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/1049.

¹² Khorasani’ye göre *neyze*, ucu güçlendirilmiş ince namlusu olan bir mızraktı. Bu mızrakların boyu genellikle 3 ila 4.6 metre arasında değişiyordu. Bk. Khorasani, “A History of the Development of Spears”, 72-73.

¹³ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/66, 132, 154, 211, 233, 262, 408, 493, 502 vd. Yine Farsça yazılmış başka Ortaçağ kaynaklarında bu silah *zûbîn* (زوبین) şeklinde de geçmektedir. Bk. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 117. Ayrıca bk. David Nicolle, “Silâh”, *The Encyclopaedia of Islam*² (Leiden:2004), XII (Supplement)/743.

¹⁴ Mesela Deylemli piyade askerleri, Fâtımîler (909-1171), Büveyhîler (932-1062) ve Büyük Selçuklular (1038-1157) ordusunda görev yapmaktaydılar. Bk. B. J. Beshir, “Fatimid Military Organization”, *Der Islam* LV (1978), 42-43; Mehdi Pârs, *Sepâh der-‘ahd-i Âl-i Buveyh* (Meşhed: Meşhed Firdevsî Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1387/2008), 68-74; C. E. Bosworth, “Military Organisation under the Būyids of Persia and Iraq”, *Oriens* 18/19 (1965/66), 149; Mafizullah Kabir, “The Buwayhid Dynasty of Baghdad -The Army-“, *Indo-Iranica* XIII/2 (1960), 42; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 117.

¹⁵ Khorasani, “A History of the Development of Spears”, 76; David Nicolle, *Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350 Islam, Eastern Europe and Asia* (London: 1999), 220.

¹⁶ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/66.

¹⁷ *Hadeng*, Ortaçağda İran, Irak ve Mâverâünnehir gibi bölgelerde ok-yay imâlinde kullanılan bir ağaç türüdür. Bk. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 72.

¹⁸ Khorasani, *Lexicon of Arms and Armor from Iran*, 453-454.

¹⁹ Hasan Enverî, *İstîlâhât-i dîvânî-yi dovre-yi Gaznevî u Selcûkî* (Tahran: 1383/2004), 142; Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, 210.

edilmektedir.²⁰ Bununla birlikte Şâhnâme’de geçen büyük *hişt* mızrakları (خشتهای گران)²¹ kaydından zikredilen silahın uzun türlerinin de olabileceği akla gelmektedir.

Firdevsî, eserinde Menûçeher ile ilgili kısımda *hişt* mızrağını şöyle zikretmektedir:

سپر بر گرفتند ژوپینوران بگشتند با خشتهای گران²²

Tercümesi:

Kalkanı aldılar *jûpîn* / *zûpîn* kullanan savaşçılar,

Dövüştüler uzun *hişt* mızraklarıyla.

Ortaçağda kullanılan kısa mızrak türlerinden birisi de *harbe* idi.²³ Bu silahın temreni geniş olurdu.²⁴ Mezûr savaş aleti hakkında elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır. Yine Şâhnâme’de geçen *neyze-yi mujagân* (نیزه مزگان)²⁵ kaydı da başka bir mızrak çeşidini belirtiyor olmalıdır.

Kaynakta mızrak temreni *sinân* (سنان)²⁶ kelimesiyle belirtilmektedir. Bu sözcük bazen direkt olarak mızrak anlamında da kullanılmaktadır.²⁷ Eserde mızrak temrenlerinin dövülmüş-işlenmiş çeşitlerine de rastlanmaktadır. Mesela *âb-dâde-yi sinân* (آب داده سنان)²⁸ ve *tâb-dâde-yi sinân* (تاب داده سنان)²⁹ kayıtları karbürize edilerek işlenmiş mızrak temrenlerini simgelemektedir.

Firdevsî, eserini Sohrâb ile ilgili kısımda işlenmiş mızrak temreninden şöyle bahsetmektedir:

ز پای و رکیب و ز دست و عنان ز بازوی و ز آب داده سنان³⁰

Tercümesi:

Ayak ve süvariyle, el ve dizginle,

Kol ile, sert/işlenmiş mızrak temreniyle.

Şâhnâme’de mızrak temrenleri veya mızrakların renklerinden de bahsedilmektedir. Bu anlamda *neyze-yi âb-gûn* (نیزه آبگون)³¹ ve *harbe-yi âb-gûn* (حرابه آبگون)³² kayıtları, su renkli mızrak veya mızrak temrenlerini nitelemektedir.

²⁰Mesela Büyük Selçuklu kaynaklarında *hişt* mızrağından çokça bahsedilmektedir. Bk. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 116.

²¹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/116, 132.

²² Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/132.

²³Khorasani, *Lexicon*, 179.

²⁴‘Abdu’l-Cabbâr Mahmûd es-Sâmerrâî, “Tekniyetü’s-Silâh ‘indü’l-‘Arab”, *Mecelletü’l-Mevrid* 14/1 (1985), 8.

²⁵Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/231.

²⁶Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/74, 132, 140, 153, 163, 177, 203 vd.

²⁷Khorasani, “A History of the Development of Spears”, 78.

²⁸Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/132, 269, 678, 705.

²⁹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/214.

³⁰ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/269.

³¹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/528.

³²Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/1046.

Şekil 1. XV. yüzyıla ait bir Şâhnâme’den ellerinde mızrak olan süvari figürleri, İran veya Hindistan, The Metropolitan Museum of Art (New York, ABD), nr. 20.120.238.

Ortaçağ savaş taktikleri arasında mızrak temrenlerine zehir sürülmesi de vardı. Bu konu, Şâhnâme’de de bahsedilmektedir. Nitekim *zehr-i âb-dâde-yi nûk-i sinân* (زهر آب داده نوک سنان)³³ ve *jûpîn-i zehr-i âb-dâr* (ژوپین زهر آبدار)³⁴ kayıtları ucuna zehir sürülmüş mızrak temrenlerini belirtmektedir. Yine kaynakta yer alan *sinânhâ-yi zerrîn* kaydı³⁵, hükümdar veya emîrlere için üretilen altın süslemeli mızrak temrenlerini nitelemektedir.

Yapılan araştırmalara göre Şâhnâme’de mecazi anlamda savaş aletlerini belirten sözcükler de bulunmaktadır. Bu sözcüklerden bazıları mızrak silahını nitelemek için kullanılmıştır. Mesela eserde *âhen* (آهن)³⁶, *ejdehâ* (اژدها)³⁷, *sutûn* (ستون)³⁸ kelimeleri, mecazi anlamda mızrak silahını belirtmek için zikredilmektedir.

Kaynakta mızrak savaş aletini kullanan kişiler için *neyze-ver* (نیزه ور)³⁹, *neyze-dâr* (نیزه دار)⁴⁰, *jûpîn-ver* (ژوپین ور)⁴¹ ve *jûpîn-zen* (ژوپین زن)⁴² kayıtları geçmektedir.

³³Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/223.

³⁴Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/911.

³⁵Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/526.

³⁶Muhammed Huseyn-i Hasanzâde, “Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî der-Şâh-nâme”, *Kâviş-nâme (Mecelle-yi ‘İlmî-Pejûheşî-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Yezd)* 14 (1386/2007), 111.

³⁷Hasanzâde, “Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî”, 123.

³⁸Hasanzâde, “Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî”, 128.

³⁹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/54, 227, 232, 267, 312, 360, 443, 528 vd.

⁴⁰Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/221, 232, 269, 444, 500, 527, 558 vd.

2. Şâhnâme’de Balta

Balta, Ortaçağda çok tercih edilen bir savaş aletiydi. Eserde balta silahını belirtmek için *teber* (تبر)⁴³ ve *teber-zîn* (تبرزین)⁴⁴ kelimelerinden bahsedilmektedir. *Teber* ile *teber-zîn* arasında bir fark olup olmadığı bilinmemektedir.⁴⁵

Firdevsî, Hâmâverân padişahı ve Kâvus arasındaki savaş hikayesinde *teber-zîn*den şöyle söz etmektedir:

ز زخم تبرزین و از بس ترنگ همی موج خون خاست از دشت جنگ⁴⁶

Tercümesi:

Teber-zîn baltasının yarasından ve çok yay sesinden,

Sürekli kan dalgası oluştu, savaş ovasında.

Şâhnâme’de balta silahı ile ilgili kayıtların az olmasıyla birlikte eserde yer alan *Çâçî-teber* (چاچی تبر)⁴⁷ kaydı oldukça nadirdir. Bu kayıt, Ortaçağda özellikle okçuluk teçhizatları konusunda nam yapmış Çâç şehrinde üretilmiş balta silahını belirtmektedir.⁴⁸

Firdevsî, eserinin Yezdgird ile ilgili kısmında *Çâçî-teber* kaydından şöyle bahsetmektedir:

ز بس جوشن و خود و زرین سپر ز بس نیزه و گرز و چاچی تبر⁴⁹

Tercümesi:

Çok *cevşen* zırhı, miğfer ve altın kalkan ile,

Fazla mızrak, gürz ve Çâç baltasıyla.

Firdevsî mezkûr kayıta, bir savaş sahnesinden bahsediyor olmalıdır. Bu bilgilerin dışında eserde balta ile ilgili hiçbir malumat zikredilmemektedir.

3. Şâhnâme’de Gürz

Gürz, Ortaçağda savaşlarda sık istifade edilen bir silahtı. Kaynakta gürz silahını belirtmek için *gurz* (گرز)⁵⁰ ve *‘amûd* (عمود)⁵¹ kelimeleri geçmektedir. *Gurz* kelimesi, Farsçada genel anlamda gürz silahını nitelemektedir. *‘Amûd* ise daha tartışmalı bir sözcüktür. Khorasani, bu kelimenin hayvan başlı gürzleri belirttiğini iddia etmektedir.⁵² David Nicolle ise bu kelimenin kanatlı gürz çeşidini belirtmesinin ihtimal dahilinde olduğunu düşünmektedir.⁵³ Bununla birlikte yapılan bir araştırmaya göre Abbâsîler devrinde (750-1258) tamamen demirden imâl edilen gürzlere *‘amûd* denildiği belirtilmektedir.⁵⁴ Bu konu hakkında elimizde kesin bilgilerin olmaması, mezkûr sözcük hakkında tartışmaların devam edeceğini göstermektedir.

⁴¹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/116, 132; II/1345.

⁴²Firdevsî, *Şâh-nâme*, II/1511.

⁴³Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/117, 179, 217, 223, 502, 790.

⁴⁴Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/233, 778, 1061; II/1393, 1556.

⁴⁵Bazı araştırmalarda küçük baltalara *teber-zîn*, büyük baltalara ise *teber* denilmesinden bahsedilmektedir. Bk. Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, 232.

⁴⁶ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/233.

⁴⁷Firdevsî, *Şâh-nâme*, II/1891.

⁴⁸Bununla birlikte kaynakta geçen *Çâçî-teber* (تبر) kaydının *Çâçî-tîr* (تیر) olması da muhtemeldir. Nitekim eserin yazma eser nüshalarında harflerin nokta eksiklikleri bulunabilir. Bu durumu da göz ardı etmemek gerekir.

⁴⁹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, II/1891.

⁵⁰Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/37, 41, 44, 78, 83, 119, 120, 122 vd.

⁵¹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/120, 160, 678.

⁵²Khorasani, “La Maza y el Hacha en la Tradición Marcial Iraní”, 31-32.

⁵³David Nicolle, *The Military Technology of Classical Islam*, I/69.

⁵⁴Shihab al-Sarraf, “Close Combat Weapons in the Early ‘Abbâsîd Period”, 152.

Şâhnâme’de birçok gürz çeşidi zikredilmektedir. Mesela *leht* (لخت)⁵⁵, *kûpâl* (کوپال)⁵⁶ ve *gurz-i yek-zehm* (یک زخم)⁵⁷ kaynakta geçmektedir. *Leht* ve *kûpâl* gürz çeşitlerinin mahiyeti tam olarak bilinmemektedir.⁵⁸ *Yek-zehm* gürzünün ise zehirli ve vücuda temas ettiği anda öldürücü etkiye sahip olduğu iddia edilmektedir.⁵⁹ Firdevsî, eserinin Menûçehr ile ilgili hikayesinde *yek-zehm* gürzünü şöyle zikretmektedir:

من این گرز یک زخم برداشتم سپه را هم آن جای بگذاشتم⁶⁰

Tercümesi:

Bu *yek-zehm* gürzünü aldım,

Orduyu da o mevkiye yerleştirdim.

Yine kaynakta zehirli gürz anlamında *gurz-i sâmm* (گرز سام)⁶¹ kaydı bulunmaktadır. Ortaçağda gürze zehir sürülmesi çok başvurulan bir savaş taktiğidir. Nitekim gürz, vücuda yaraladığında zehir düşmanı etkilemekteydi.

Ortaçağda öküz başlı gürzler de ön plandaydı. Nitekim Şâhnâme’de öküz başlı gürzleri simgeleyen birçok sözcük geçmektedir. Mesela *gurze-yi gâvsâr* (گرزه گاوسار)⁶², *gâvsâr-gurz* (گاوسار گرز)⁶³, *gurze-yi gâv-çehr* (گرزه گاوچهر)⁶⁴, *gurze-yi gâv-rüy* (گرزه گاوری)⁶⁵, *gurze-yi gâv-renk* (گرزه گاورنک)⁶⁶, *gurze-yi gâv-peyker* (گرزه کاویکر)⁶⁷, *gurze-yi gâv-mîş* (گرزه گاومیش)⁶⁸ ve *gurze-yi gâv-ser* (گرزه گاوسر)⁶⁹ kayıtları öküz başlı gürzleri belirtmektedir.⁷⁰ Ortaçağda İran coğrafyasında sık olarak kullanılan ve kaynaklarda da geçen öküz başlı gürzlerin eski İran mitolojisinde önemli bir figür olduğu araştırmalarda ortaya koyulmaktadır. Nitekim bu gürz çeşidinin, eski İran mitolojik kahramanlarından Ferîdûn tarafından icat edildiği ve başka bir mitolojik unsur olan Dahhâk’a karşı kullanıldığı belirtilmektedir. Yine bu silahın özellikle Sâsânîler devrinde (226-651) hükümdarların sembollerinden birisi olduğu ve Zerdüştlük içinde bazı anlamlar üstlendiğinin yanı sıra mezkûr silahın Kaçarlar devrine (1796-1925) kadar İran coğrafyasında kullanıldığından bahsedilmektedir.⁷¹ Firdevsî, eserinin Dahhâk ile ilgili kısmında *gurze-yi gâvsâr* / öküz başlı gürzden şöyle bahsetmektedir:

کمر بستن و رفتن شاهوار به چنگ اندرون گرزه گاوسار⁷²

Tercümesi:

Kemer kuşanmak ve şaha layık ilerlemek,

⁵⁵ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/41, 170, 206, 216, 217, 236, 276, 351 vd.

⁵⁶ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/73, 107, 117, 122, 138, 140, 172, 173, 176 vd.

⁵⁷ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/117, 122, 137, 179, 241.

⁵⁸ Bazı araştırmalarda *kûpâl* gürzünün demirden üretildiği belirtilmektedir. Bk. Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, 217.

⁵⁹ İbrâhîm Pür-Dâvud, “Zin-i ebzâr (Gurz), Varakî ez-târih-i silâh der-İrân”, *Ber-resihâ-yi Târihi* 5-6 (1345/1966), 31.

⁶⁰ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/117.

⁶¹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/178, 558.

⁶² Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/29, 30, 41, 43, 93, 121, 565, 645, 646 vd.

⁶³ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/121.

⁶⁴ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/39, 121, 562, 943.

⁶⁵ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/153, 1142; II/1311.

⁶⁶ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/160, 276, 416.

⁶⁷ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/173, 180, 306, 540, 564, 841, 930, 1001; II/1448, 1512, 1633.

⁶⁸ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/312.

⁶⁹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/468, 587, 684.

⁷⁰ Büyük Selçuklu kaynaklarında da öküz başlı gürz ile ilgili bol miktarda bilgi bulunmaktadır. Yine Ortaçağda aslan başlı gürzler de kullanılmaktaydı. Bk. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 124.

⁷¹ Harper, “The Ox-Headed Mace in Pre-Islamic Iran”, 247-259.

⁷² Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/29.

Pençedeki öküz başlı gürz ile.

Yine Firdevsî, eserinin Menûçeher ile ilgili kısmında *gurze-yi gâv-çehr* / öküz başlı gürzden şu şekilde söz etmektedir:

زدم بر سرش گرزہ گاوچہر
برو کوه بارید گفتی سپہر⁷³

Tercümesi:

Vurdum onun başına öküz başlı gürzü,
Dağa doğru yağdı, adeta gökyüzü (felek).

Firdevsî, eserinin Gerşâsb ile ilgili bölümünde *gurze-yi gâv-peyker* / öküz başlı gürzü şöyle aktarmaktadır:

بر آویختن با نامداران جنگ
یکی گرزہ گاوپیگر بہ چنگ⁷⁴

Tercümesi:

Görüştü savaşın meşhurlarıyla,
(Meşhurların) birisi, pençedeki öküz başlı gürz.

Şâhnâme’de *gurz-i girân* (گزر گران)⁷⁵ ve *‘amûd-i girân* (عمود گران)⁷⁶ yani ağır gürz kayıtları da geçmektedir. Bu çeşidin gürzün en ağır türünü oluşturduğu öne sürülmektedir.⁷⁷ Yine bu gürzün diğer Ortaçağ kaynaklarına dayanarak taştan yapılması ihtimal dahilindedir.⁷⁸ Firdevsî, eserinin Dahhâk ile ilgili kısmında *gurz-i girân* / ağır gürz ile ilgili şöyle zikretmektedir:

بگفت و بہ گرز گران دست برد
عنان بارہ تیز تک را سپرد⁷⁹

Tercümesi:

Söyledi ve ağır (büyük) gürz ile galip geldi,
Tiztek kalesinin alınmasını tamamladı.

Eserde yer alan *Rûmî-‘amûd* (رومی عمود)⁸⁰ kaydından Ortaçağda İran coğrafyasında Anadolu menşei gürzlerin de kullanıldığı ve tercih edildiği anlaşılmaktadır. Firdevsî, eserinin Keyhusrev ve Efrâsiyâb arasındaki savaş ile ilgili kısmında *Rûmî-‘amûd* hakkında şu şekilde söz etmektedir:

بہ رومی عمود و بہ شمشیر و تیر
بگشتند با یکدیگر ناگزیر⁸¹

Tercümesi:

Rûmî (Anadolu) gürzü ile, kılıç ve ok ile,
Savaştlar birbirleriyle kaçınılmaz bir şekilde.

Kaynakta demir ve çelikten yapılmış gürzlerden de söz edilmektedir. Örneğin *pûlâd-gurz* (پولاد گرز)⁸², *gurz-i pûlâd* (گزر پولاد)⁸³, *‘amûdî ez-pûlâd-i Çînî* (عمودی از پولاد چینی)⁸⁴ ve *âhenîn-gurz* (آهنین)

⁷³ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/121.

⁷⁴ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/173.

⁷⁵ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/18, 37, 38, 39, 60, 66, 72, 91, 109 vd.

⁷⁶ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/221, 271, 460, 496, 707, 717, 720.

⁷⁷ Tülin Çoruhlu, “Gürz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1996), XIV/327.

⁷⁸ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda*, 125.

⁷⁹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/38.

⁸⁰ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/765.

⁸¹ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/765.

⁸² Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/30, 1070.

⁸³ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/436, 561, 943; II/1327.

⁸⁴ Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/501.

گرز⁸⁵ kayıtları bu cümledendir. ‘*Amûdî ez-pûlâd-i Çînî* kaydı, Çin çeliğinden yapılmış gürzü simgelemektedir. Mezkûr kayıt, Ortaçağda İran coğrafyasında diğer ülkelerden gelen silah ham maddesi veya silahların da kullanıldığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine Ortaçağda sadece taş ve madenî malzemelerden gürz üretilmemekteydi. Ahşaptan da gürz yapılması mümkündü.⁸⁶

Şâhnâme’de bulunan *zerrîn-‘amûd* (زرین عمود)⁸⁷, *gûpâl-i zerrîn* (گوپال زرین)⁸⁸ ve *zerrîn-gurz* (زرین گرز)⁸⁹ kayıtlarının hükümdarlar ve nüfuzlu kişiler için üretilen altın süslemeli gürzleri ifade ettiği düşünülmektedir.

İran’ın milli destanı sayılan ve bünyesinde birçok mecazi kelime barındıran kitapta gürz anlamında kullanılan bazı sözcükler de tespit edilmiştir. Mesela *âhen* (آهن)⁹⁰ ve *pûlâd* (پولاد)⁹¹ kayıtları kaynakta bazı yerlerde gürz silahını belirtmektedir.

Eserde gürz kullanan kişileri belirtmek için *gurz-dâr* (گرزدار)⁹², *gurz-bân* (گرزبان)⁹³ ve *gurz-ver* (گرزور)⁹⁴ sözcükleri geçmektedir.

Şekil 2. Büyük Selçuklu dönemine ait öküz başlı gürz görseli ile Şâhnâme’de geçen *Ferîdûn, Dahhâk ve Demirci Kâve* figürleri, XII.-XIII. yüzyıl, İran, Yale University Art Gallery (ABD), nr. 1953.24.8.

SONUÇ

Ortaçağ İran’ında Ebu’l-Kâsim Firdevsî (ö. 411/1020 [?]) tarafından kaleme alınan *Şâhnâme*’de mızrak silahını belirtmek için *neyze*, *zûpîn*, *hişt* ve *harbe* sözcükleri zikredilmektedir. *Neyze*, Farsça kaynaklarda genel itibarıyla mızrak silahını nitelemek için kullanılmaktadır. *Zûpîn*,

⁸⁵Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/904.

⁸⁶Nitekim Ortaçağ kaynaklarında yer alan *çomâk* (چماق) gürzünün ağacın sert ve budaklı yerinden üretilen yuvarlak başlı bir gürz olması muhtemeldir. Bk. Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, 218-219.

⁸⁷Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/68, 89, 594; II/1451.

⁸⁸Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/443.

⁸⁹Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/904.

⁹⁰Hasanzâde, “Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî”, 111, 112.

⁹¹Hasanzâde, “Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî”, 112, 113.

⁹²Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/56, 120, 140, 148, 474, 512, 599, 635 vd.

⁹³Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/167; II/1299.

⁹⁴Firdevsî, *Şâh-nâme*, I/510.

İran’ın geçmişinde her zaman önemli roller oynayan Deylemlî piyadelerin mızrağı olarak ön plana çıkmaktaydı. *Hişt* ve *harbe* ise Ortaçağda kısa mızrak türleri arasındaydı. Eserde mızrak temreni anlamında *sinân* kelimesi bulunmaktadır. Ayrıca işlenmiş mızrak temrenleri ve zehir sürülmüş mızraklar da kaynakta bahsedilmektedir. Mızrak kullanan kişiler ise *neyze-ver*, *neyze-dâr*, *jûpîn-ver* ve *jûpîn-zen* kelimeleriyle belirtilmektedir. Eserde balta silahını karşılamak için *teber* ve *teber-zîn* sözcükleri bulunmakla birlikte kaynakta mezkûr silah ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Şâhnâme’de gürz ile ilgili birçok bilgi vardır. Kitapta gürz silahı *gurz* ve ‘*amûd*’ sözcükleriyle karşılanmaktadır. Kaynakta *leht*, *kûpâl* ve *yek-zehm* gibi gürz çeşitlerinden de bahsedilmektedir. Eserde öküz başlı gürzler hakkında da bol bilgi bulunmaktadır. Araştırmalara göre bu gürz türünün eski İran gelenekleri ve inancıyla bütünleştiği anlaşılmaktadır. *Rûmî*-‘*amûd*’ gibi başka coğrafya menşei gürzler de Şâhnâme’de geçmektedir. Ayrıca hükümdarlara ait altın süslemeli gürzler ve bu silahı kullanan kişiler de kaynakta yer almaktadır. Nihayetinde bu çalışma, Şâhnâme’nin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı, eserde yer alan silah tarihi ile ilgili terimleri vuzuha kavuşturmayı ve Ortaçağ silah tarihçiliğine orijinal bilgi sunmayı gaye edinmektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

- ‘Abdu’l-Cabbâr Mahmûd es-Sâmerrâi, “Tekniyetü’s-Silâh ‘indü’l-‘Arab”. *Mecelletü’l-Mevrid* 14/1 (1985), 5-16.
- Beshir, B. J., “Fatimid Military Organization”. *Der Islam* LV (1978), 37-56.
- Bosworth, C. E., “Military Organisation under the Būyids of Persia and Iraq”. *Oriens* 18/19 (1965/66), 143-167.
- Çoruhlu, Tülin, “Gürz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIV/327-328. İstanbul: 1996.
- Duman, İbrahim, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*. İstanbul: 2020.
- Erdoğan, Eralp, *Safevi Devleti’nin Askerî Teşkilatı*. İstanbul: 2019.
- Göksu, Erkan, *Türk Kültüründe Silâh*. İstanbul: 2015.
- Farrokh, Kaveh, *Sassanian Elite Cavalry AD 224-642*. Osprey Publishing: 2005.
- Firdevsî, *Şâh-nâme*. I-II. (Moscow Edition). Tahran: Hermes Publisher 2015.
- Harper, Prudence O., “The Ox-Headed Mace in Pre-Islamic Iran”. *Acta Iranica (Papers in Honour of Mary Boyce)* 24 (1985), 247-259.
- Hasan Enverî, *İstîlâhât-i divânî-yi dovre-yi Gaznevî u Selcûkî*. Tahran: 1383/2004.
- İbrâhîm Pûr-Dâvud, “Zîn-i ebzâr (Gurz), Varakî ez-târîh-i silâh der-İrân”. *Ber-resîhâ-yi Târîhî* 5-6 (1345/1966), 19-31.
- Kabir, Mafizullah, “The Buwayhid Dynasty of Baghdad -The Army-“. *Indo-Iranica* XIII/2 (1960), 34-64.
- Kanar, Mehmet, “Şâhnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXVIII/289-290. İstanbul: 2010.
- Kanar, Mehmet, “Firdevsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIII/125-127. İstanbul: 1996.
- Khorasani, Manouchehr Moshtagh, “A History of the Development of Spears and Lances in Iran”. *Quaderni Asiatici* 94 (2011), 65-89.
- Khorasani, Manouchehr Moshtagh, *Lexicon of Arms and Armor from Iran: A Study of Symbols and Terminology*. Tübingen: 2010.
- Khorasani, Manouchehr Moshtagh, “La Maza y el Hacha en la Tradición Marcial Iraní”. *Revista de Artes Marciales Asiáticas* 4/3 (2009), 28-43.
- Khorasani, Manouchehr Moshtagh, , *Arms and Armor from Iran -The Bronze Age to the end of the Qajar Period-*. Tübingen: 2006.

- Korkmaz, Ahmet, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*. İstanbul: 2022.
- Mehdî Pârs, *Sepâh der- 'ahd-i Âl-i Buveyh*. Meşhed: Meşhed Firdevsî Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1387/2008.
- Michalak, Miroslav, “The Origins and Development of Sassanian Heavy Cavalry”, *Folia Orientalia* XXIV (1987), 73-86.
- Muhammed Huseyn-i Hasanzâde, “Rezm-i ebzârâ-yi mecâzî der-Şâh-nâme”. *Kâviş-nâme (Mecelle-yi 'İlmî-Pejûheşî-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-i Dânişgâh-i Yezd)* 14 (1386/2007), 107-138.
- Nicolle, David, “Silâh”. *The Encyclopaedia of Islam*². XII (Supplement)/734-746. Leiden: 2004.
- Nicolle, David, *Arms and Armour of the Crusading Era 1050-1350 Islam, Eastern Europe and Asia*. London: 1999.
- Nicolle, David, *The Military Technology of Classical Islam*. Edinburgh: University of Edinburgh. Unpublished PhD Thesis, I, 1982.
- Nicolle, David, *Sassanian Armies The Iranian Empire early 3rd to mid-7th centuries AD*. Montvert Publications: 1996.
- Shihab al-Sarraf, “Close Combat Weapons in the Early ‘Abbâsîd Period: Maces, Axes and Swords”. *A Companion to Medieval Arms and Armour*. edited by David Nicolle. 149-178. London: 2002.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre, “Sâsânilerde Askerî Teşkilat, Silâh Teknolojisi ve Savaş Stratejileri”, *Turkish Studies* 8/5 (2013), 675-703.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*. Ankara: 2020.